УДК: [377:159.923.2]: - 057.87: 37.012

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3\(3\)-241-253](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3(3)-241-253)

Заєць Іван Віталійович молодший науковий співробітник відділу психології праці, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Зязюна НАПН України, вул. Берлінського 9, м. Київ, 04060, тел.: (066) 381-39-84, e-mail: vanjuha87@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6259-5519>

КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто концепції професійного становлення учнівської молоді в контексті психолого-педагогічних досліджень; розглянуто актуальність даної тематики; здійснено аналіз проблеми професійного становлення учнівської молоді в контексті психолого-педагогічних досліджень; визначено специфіку особистісного, діяльнісного і системного підходів до психологічного вивчення цієї проблеми; проаналізовано психологічну концепцію розвитку особистості як суб'єкта праці; розглянуто проблему особистого професійного плану; зазначено, що значну роль у професійному становленні особистості відіграє профорієнтаційна робота; виокремлено стадії, які безпосередньо відносяться до особливостей професійного становлення особистості в різних видах навчально-практичної діяльності особистості; виділено етапи розгортання навчально-практичної діяльності, безпосередньо пов'язаної з професійним становленням особистості учнів; проаналізовано мотиваційні компоненти професійного становлення особистості учнів; розглянуто характерні ознаки прояву нахилів та професійних інтересів особистості; виділено психологічну та професійну систему розвитку особистості; виокремлено кризові ситуації в процесі професійного становлення особистості; розглянуто процес професійного самовизначення учнівської молоді; проаналізовано зміст професійного самовизначення; виділено форми та типи професійного самовизначення в залежності від сфери життя особистості; розглянуто проблему активізації учнів у професійному самовизначенні; здійснено систематизацію факторів, які впливають на професійне становлення учнівської молоді.

Ключові слова: професійне становлення; професійне самовизначення; професійна орієнтація; професійний план; мотиваційні компоненти; психологічний розвиток особистості, професійний розвиток особистості; навчально-професійна діяльність; кризові ситуації; професійні нахили та інтереси; учнівська молодь.

Zaiets Ivan Vitaliiiovych Junior Research Fellow, Department of Occupational Psychology, Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Berlinskogo St., 9, Kyiv, 04060, tel.: (066) 381-39-84, e-mail: vanjuha87@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6259-5519>

CONCEPTS OF PROFESSIONAL FORMATION OF STUDENT YOUTH IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

Abstract. The article considers the concepts of professional development of student youth in the context of psychological and pedagogical research; the relevance of this topic is considered; the analysis of a problem of professional formation of student's youth in the context of psychological and pedagogical researches is carried out; the specifics of personal, activity and system approaches to the psychological study of this problem are determined; the psychological concept of personality development as a subject of labor is analyzed; the problem of personal professional plan is considered; it is noted that a significant role in the professional development of the individual is played by career guidance work; the stages which directly concern features of professional formation of the person in various kinds of educational and practical activity of the person are allocated; the stages of development of educational and practical activities directly related to the professional development of students' personality are identified; the motivational components of professional development of students' personality are analyzed; the characteristic signs of manifestation of inclinations and professional interests of the personality are considered; the psychological and professional system of personality development is allocated; crisis situations in the process of professional development of personality are singled out; the process of professional self-determination of student youth is considered; the content of professional self-determination is analyzed; forms and types of professional self-determination depending on the sphere of a person's life are singled out; the problem of activating students in professional self-determination is considered; the systematization of factors influencing the professional development of student youth has been carried out.

Keywords: professional development; professional self-determination; professional orientation; professional plan; motivational components; psychological development of personality, professional development of personality; educational and professional activities; crisis situations; professional inclinations and interests; student youth.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток українського суспільства, реформаційні процеси в усіх сферах його життєдіяльності і розширення інформаційного простору вимагають від особистості вміння орієнтуватися у швидкоплинному потоці інформації, щодо вимог ринку праці до фахівців різного профілю та ефективно засвоювати нові знання у світі професій. Тому в ХХІ столітті результатом трансформації освітнього соціуму має бути активізація

суб'єктної позиції особистості у навчально-професійній діяльності та забезпечення високої результативності процесу її професійного становлення. Ми розглядаємо професійне становлення особистості як одну з найскладніших психологічних проблем, рішення якої на сучасному етапі розвитку суспільства має принципове значення для проектування процесу професійного становлення особистості, виявлення резервів її професійного розвитку. Також, проблема професійного становлення учнівської молоді посідає важливе місце у педагогічній та віковій психології, оскільки стосується вирішального моменту в життєвій самореалізації особистості. Дослідження проблеми професійного становлення учнівської молоді, є не лише актуальним, а й значущим, особливо сьогодні, коли відбувається гостра потреба у кваліфікованих робітничих кадрах, які відповідають вимогам ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічними проблемами розвитку особистості в різних аспектах професійної діяльності людини займалось широке коло таких вчених, як Г.О. Балл, І.Д. Бех, К.М. Гуревич, Г.С. Костюк, Н.Г. Ничкало, В.В. Рибалка, Є.О. Климов, К.К. Платонов, Б.О. Федоришин. Більшість дослідників вважають, що професійне становлення майбутнього фахівця – це складний, багатовимірний і досить суперечливий процес перетворення особистості, починаючи від дитинства і часу її навчання і аж до власне професійної діяльності.

Професійне становлення з точки зору різних типологій докладно розглядають О. Ліппман і Дж. Голланд [1, с. 69]. Теоретичну основу концепції професійного становлення особистості склали дослідження особистості і діяльності К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, О. Г. Асмолова, Є. О. Клімова, Б. Ф. Ломова, П. А. Шавіра, В. Д. Шадрікова та інших. В той же час, слід зауважити на тому, що поняття «становлення особистості» ще не отримало чіткого й виразного визначення. Але більшість дослідників дотримуються погляду, що становлення – це процес розвитку, в якому індивід покладає на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу.

Різні аспекти дослідження професійного становлення особистості були висвітлені у працях Б. Г. Ананьєва, Е.Ф.Зеєра, Є.О. Клімова, Т.В. Кудррявцева, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, К. К. Платонова, М.С. Пряжнікова, С. Л. Рубінштейна, які визначили специфіку особистісного, діяльнісного і системного підходів до психологічного вивчення цієї проблеми.

Роботи таких відомих вітчизняних вчених як Г.О. Балл, Ю.З. Гільбух, І.А. Зязюн, Є.В. Єгорова, В.В. Кобченко, Н.І. Литвинова, С.Д. Максименко, П.С. Перепелиця, Н.А. Побірченко, В.В. Рибалка, В.В. Синявський, М.Л. Смутьсон, Б.О. Федоришин, Н.В. Чепелева та багатьох інших висвітлюють окремі етапи професійного розвитку особистості – профвідбору, профорієнтації, профпідготовки, професійного самовизначення, які мають вплив на професійне становлення майбутнього фахівця.

Мета статті: здійснити аналіз концепцій професійного становлення учнівської молоді в контексті психолого-педагогічних досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття: Аналіз наукової літератури показує, що не зважаючи на досить помітну кількість публікацій з даної тематики, є низка проблем, які потребують поглибленого аналізу. Серед них – систематизація факторів, які впливають на професійне становлення особистості, зокрема формування в учнів стійких професійних інтересів і правильно мотивованих професійних намірів, в основу яких покладено усвідомлення своїх власних професійно значущих психологічних особливостей, здібностей, а також соціально-економічних умов вибору професії. Професійне становлення здійснюється в результаті комплексної взаємодії різноманітних чинників, де в якості внутрішнього стрижня виступає внутрішня (усвідомлена або неусвідомлена) мотивація, схильності, своєрідний «потяг» людини.

Виклад основного матеріалу. У психологічній літературі основоположником науково-психологічного підходу до проблеми професійного становлення особистості майбутнього фахівця вважається Ф. Парсонс. Він вважає, що, кожній професії відповідає певний набір психологічних та фізичних якостей, а успішність професійної діяльності та задоволення професією залежить від міри узгодженості індивідуальних якостей особистості з ментальними вимогами професії. Професійне становлення в зв'язку з особливостями вибору професії в його віковій динаміці розглядають С. Шпранглер, Ш. Бюлер, Д. Сьюпер та інші.

У більшості концепцій становлення особистості професіонала (Е. Ф. Зеєр, Є. О. Клімов, Т. В. Кудрявцев, А. К. Маркова, М. С. Пряжніков, В. Ф. Сафін та ін.) професійний розвиток розуміється як процес проходження людиною етапів: оптації, професійної підготовки, профадаптації, самореалізації, професійної зрілості, пов'язаних з віковими аспектами розвитку людини, та на кожному з яких формуються ті або інші психічні новоутворення, відбувається формування нових якостей професіонала, що забезпечують успішне виконання трудових функцій та підготовлюють суб'єкта до переходу на нову стадію розвитку. Згідно концепції професійного становлення Е. Ф. Зеєра, обираючи та освоюючи професію, особистість професійно вдосконалюється та змінюється: збагачується спрямованість, формується досвід і компетентність, розвиваються професійно важливі якості [2, с.116].

Слід зазначити, що Є. О. Клімовим була розроблена психологічна концепція розвитку особистості як суб'єкта праці. На його думку, особливого значення професійне становлення набуває на стадії «оптації» (з 11–12 років до 14–18), коли на перший план виходять проблеми вибору й побудування особистістю свого професійного плану. Після цього особистість у процесі власного професійного розвитку переходить до стадії професійної підготовки (з 15–18 до 16–23 років) та професіоналізації [3, с.160]. У подальших наукових працях Є.О. Клімов визначає вибір професії як проектування особистістю свого професійного життєвого шляху, у якому «поступово виникають» нові можливості. Модель професійного

життєвого шляху, на думку вченого, що сформована у свідомості людини, має бути досить узагальненою і гнучкою, оскільки процес професійного розвитку не зумовлений одним окремим вибором, а потребує активності особистості, спрямованої на постійне проектування і побудову свого професійного шляху. Кожен новий вибір відкриває перед людиною нові можливості й нові напрямки розвитку професійної кар'єри, з одного боку, та самої особистості – з іншого [4, с.509]. Тому, на думку Є.О. Клімова, недостатньо обмежуватися лише аналізом співвідношень між комплексом здібностей особистості та вимогами професії. Вибір професії обумовлений, також, складними психологічними процесами і внутрішніми психологічними факторами особистості. Придатність особистості до певної професійної діяльності обумовлюють індивідуальні комплекси установок, звичок, рис характеру, навичок, вмінь і знань, які визначаються розвитком і життєвим досвідом людини. Саме від цього психологічного чинника, в цілому, і залежить наявність або відсутність рішення про вибір професії, його адекватність та реалістичність, а отже й результат професійного становлення особистості.

Проблема особистого професійного плану розглядалася у наукових працях дослідника М.С. Пряжнікова [5, с.12-14] досить докладно. Він запропонував теоретичну схему, за якою здійснюється побудова професійного плану і вважав, що саме вона становить процесуально-змістовну модель професійного становлення особистості. До схеми особистого професійного плану М. С. Пряжніков включає внутрішні фактори самосвідомості і аналітичні процеси оцінки ситуації та можливих шляхів її розвитку: усвідомлення особистістю ціннісно-моральних засад професійного становлення та необхідності професійної підготовки для найбільш повної професійної самореалізації, загальне орієнтування у соціально-економічній ситуації та у сферах професійної діяльності, визначення далеких і близьких цілей, знання про можливі зовнішні і внутрішні перешкоди і уявлення про способи їх подолання, наявність резервних варіантів, початок практичної реалізації планів.

Ми погоджуємося, в цілому, з концепцією, яку пропонує М.С. Пряжніков, але, зауважуємо на тому, що теоретична схема, за якою здійснюється побудова професійного плану є доволі схематичною і не відображає повною мірою живої тканини переживань людини в ситуації прийняття життєво важливого рішення – боротьбу мотивів, думок, емоцій.

Значний внесок у вивченні даної проблеми зробив Т. В. Кудрявцев. Вчений визначив професійне становлення як довготривалий, динамічний, багатоступеневий процес, що містить в собі кілька основних стадій: формування професійних намірів; професійне навчання; професійну адаптацію; часткову або повну реалізацію особистості в праці за фахом [6, с.294].

У змісті концепції Т. В. Кудрявцева виділено три наскрізні лінії професійного становлення: розвиток мотиваційно-потребнісної сфери професіонала, формування операційно-технічних елементів професійної діяльності і професійне самовизначення. Центральне місце в концепції

професійного становлення майбутнього фахівця, яку запропонував Т. В. Кудрявцев, займає ствердження про чотири стадії професіоналізації.

Перша стадія – «виникнення і формування професійних намірів під впливом загального розвитку і первинного орієнтування в різних сферах праці». Критерієм етапу виступає соціально і психологічно обґрунтований вибір професії.

Друга стадія – власне професійне навчання, тобто «етап цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності. Психологічний критерій цієї стадії – професійне самовизначення...».

Третя стадія – «процес входження в професію (в більшості випадків відображається поняттям «Професійна адаптація»), що характеризується активним оволодінням професією (а не просто «пристосуванням» до неї) і знаходженням свого особливого місця в системі виробничого колективу. Критерій цієї стадії – достатньо високі виробничі показники діяльності, певний рівень розвитку професійно значущих якостей і психологічний комфорт». Важливо відзначити, що в даній концепції виділяється два типи входження в професію. Перший виявляється на початкових стадіях навчання в професійному навчальному закладі, а другий – на початкових стадіях самостійної діяльності.

Нарешті, четверта стадія – це «повна реалізація особистості в самостійній професійній праці». Рівень реалізації характеризується як ступенем оволодіння операційною стороною професійної діяльності, так і рівнем сформованого ставлення до справи, а також мірою творчості, майстерності.

У цілому, концепція має важливе значення для розвитку психолого-педагогічної теорії професійного становлення майбутнього професіонала. Разом з тим у концепції, що розглядається, стадії професійного становлення особистості співвідносяться з етапами життєвого шляху людини і жорстко обмежені певними тимчасовими рамками. Але, як наголошується в багатьох дослідженнях, процес формування професійних намірів, вибору професії, освоєння професійної діяльності не має фактично часових меж і продовжується все життя. Це є підставою для висновку про те, що в кожен проміжок часу особистість може знаходитися на різних стадіях розвитку.

Важливе місце в даній концепції відводиться кризовим ситуаціям, загостренню суперечностей, які, на думку автора, фіксуються при переході від однієї стадії до іншої. «Ці кризи, як визначає Т. В. Кудрявцев, обумовлюються неузгодженістю між очікуваним успіхом тієї або іншої дії і його дійсним результатом. Виникаюча криза характеризується «ломкою» самого себе, власної концепції професійного становлення, побудовою нових концепцій і апробацією їх в реальній поведінці».

Такі вчені як Л.О. Китаєв-Смик, Є.О. Клімов, І.С. Кон, А. Маслоу, Е.Е. Симанюк, Л.Н. Юр'єва пов'язують професійне становлення та розвиток особистості з впливом і подоланням професійних криз.

Л.Н. Юр'єва виділила значення особистісного чинника в генезі кризових станів. До особистісних передумов виникнення кризових станів вона зараховує емоційну лабільність, підвищення тривожності, незрілість особистості, а також

акцентуацію їх характеру та особливості мотиваційної сфери [7, с.164]. Згідно з А. Маслоу, фрустрація таких мотиваційних явищ, як потреби особистості, зумовлює формування низької самооцінки, почуття неповноцінності, а фрустрація потреби в самоактуалізації призводить до «екзистенційного вакууму», втрати сенсу життя [8, с.108].

Г.О. Балл, П.С. Перепелиця зазначали, що хоча сучасна підготовка в різних ланках професійної освіти спирається, насамперед, на загальноосвітню школу, «на жаль, пануюча в загальноосвітніх закладах традиційна система навчання й виховання не сприяє формуванню психологічної готовності до одержання професійної освіти і до наступної самостійної праці, тим паче, в ринкових умовах» [9, с.49].

Вивчаючи проблеми професійного становлення особистості учнів, дослідники вважають, що складовими підготовки молоді до обрання професії мають бути, з одного боку, система профорієнтаційної роботи, а з другого – особлива допрофесійна підготовка, що передбачає включення в діяльність, природним продовженням якої буде професійне навчання за певним фахом. Слід зауважити, що ефективна допрофесійна підготовка аж ніяк не зводиться до засвоєння істотних для певної професії (або груп професій) відомостей, навичок і вмінь. Треба дбати про формування психологічної готовності до професії, про сприяння становленню особистості школяра як майбутнього професіонала.

Значну роль у професійному становленні особистості відіграє профорієнтаційна робота (Є.В. Єгорова, І.В. Заєць, О.М. Ігнатович, В.В. Кобченко, Н.І. Литвинова, Н.А. Побірченко, В.В. Синявський, Г.П. Татаурова-Осика, Б.О. Федоришин, А.М. Шевенко та інші). Саме профорієнтація, на думку вчених, є однією з ведучих складових супроводу особистості у процесі її професійного становлення. Зокрема Б.О. Федоришин професійну орієнтацію визначає як науково-практичну систему підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення, в центрі якої – особистість учня як цілісна й водночас дискретна психічна система, спрямована на розвиток самосвідомості, «коригування її ставлень, інтересів», мотиваційної сфери, когнітивних потреб і одночасно на виявлення й оцінку її професійно значущих психічних якостей (зокрема психічних функцій і здібностей) [10, с.383].

Слід зазначити, що Д. Сьюпер запропонував ступеневу модель професійного розвитку особистості, яка орієнтується на ранні дослідження етапів життєвого шляху Ш. Бюлера. Виходячи з вікових меж стадій професійного становлення Д. Сьюпер виокремив стадії, які безпосередньо відносяться до особливостей професійного становлення особистості в різних видах навчально-практичної діяльності, а саме:

1. Стадія пробудження (0–14), ділиться на фази фантазії, інтересів і здібностей; на фазі фантазії (4–10) домінують дитячі потреби, професійні ролі програються у фантазії; у фазі інтересів (11–12 років) формуються професійно значущі переваги. У фазі здібностей (13–14 років) апробовуються індивідуальні

здібності, з'являються уявлення про професійні вимоги і зміст професійної освіти.

2. У стадії дослідження (15–24 років) індивід намагається випробувати себе в різних ролях при орієнтації на свої реальні професійні можливості; у фазі 15–17 років робиться попередній професійний вибір, який апробується у фантазії або в реальності, в аспекті цього досвіду оцінюються власні якості; у фазі переходу відбувається спроба реалізації «Я»-концепції; у фазі апробації ведеться пошук поля діяльності в професійному житті.

Але найбільш значимим досягненням даної концепції є визнання того, що процес професійного становлення – це тривалий, цілісний процес розвитку особистості. На основі такого розуміння складається новий підхід, який ґрунтується не на вивченні професій, а на вивченні особливостей професійного становлення особистості в різних галузях діяльності. Реалізація даного підходу допоможе вирішити важливі практичні проблеми професійного навчання молоді.

А.В. Петровський виділив чотири етапи розгортання навчально-практичної діяльності, безпосередньо пов'язаної з професійним становленням особистості учнів: вибір предмету діяльності; первинне мотивування; переваги групової мотивації; перевага суспільної мотивації. При цьому кожен етап характеризується: ієрархією мотивів; рівнем самоорганізації і характером дій учнів щодо своєї провідної діяльності; станом структури міжособистісного і ділового спілкування, в яку включений учень. І тому вважає А.В. Петровський, психологічно виправдано і педагогічно доцільно здійснювати вивчення мотиваційних компонентів професійного становлення особистості учнів, а також створювати умови щодо їх розвитку.

Необхідно сказати, що Д. Б. Ельконін стверджував, що у 15–17-річних (старший шкільний вік) провідною стає навчально-професійна діяльність, завдяки якій в учнів формуються певні пізнавальні і професійні інтереси, елементи дослідницьких умінь, здатність будувати життєві плани і виробляти етичні ідеали, самосвідомість.

Оскільки об'єктивні й суб'єктивні умови переходу до самостійного життя вимагають від молоді професійного самовизначення, то це позначається на їхніх потребах, ставленнях, інтересах, емоційному стані, на формуванні певної внутрішньої позиції, в них виникає потреба в набутті досвіду для побудови свого життєвого плану. Суттєву роль при цьому відіграє сформованість на досить високому рівні інтересів до певного виду діяльності, оскільки саме інтерес є одним із домінуючих мотивів вибору та набуття професії, тобто визначає емоційне прагнення, рух людини до певної мети. Зокрема, В.О. Семиченко розглядає професійні інтереси як зовнішні прояви окремих складових мотиваційної сфери (мотивів, цілей, емоцій, прагнень), що характеризуються вибірковою активністю людини стосовно професійних подій.

Як вважає Є.М. Павлютенков, у психологічній практиці часто зустрічається так званий ситуативний інтерес, який характеризується позитивним відношенням до певних професій (зміст такого інтересу може бути пов'язаний з мріями про

майбутню професію). Але є також і діяльнісний інтерес, що стимулює не тільки активне сприйняття інформації про професії, а також і активну діяльність із власної ініціативи, з переживанням позитивних емоцій, пов'язаних з процесом цієї діяльності. На основі діялісного інтересу до професії виникає і формується професійний інтерес.

Формування професійних інтересів передбачає виявлення інтересів до професії і здійснення на основі цього комплексу заходів щодо професійного навчання молоді. Отже, інтерес до професії лежить в основі професійного інтересу, що і визначатиме успішність професійного становлення особистості учнівської молоді, яка навчається у професійних навчальних закладів.

Професійний інтерес може набути характеру нахилу, якщо учень постійно займається певним видом діяльності. Тобто, умовою успішного професійного вибору є ще формування нахилів.

На думку С.Д. Максименка, А.В. Петровського нахили тісно взаємопов'язані не тільки з інтересами, а й із здібностями особистості, оскільки заняття певною діяльністю є важливим стимулом для їх розвитку. Нахили не тільки проявляються, а й формуються в діяльності. Характерною ознакою прояву нахилів є й те, що привабливими для учня виявляються не тільки досягнуті результати в обраній діяльності, а й сам процес праці.

Поняття «нахил» закріпилося у вітчизняній психології в 40-і роки ХХ століття (Б. М. Теплов, С. Л. Рубінштейн), але дотепер не отримало однозначного тлумачення. Одні автори розуміють нахил як спрямованість на певну діяльність (С. Л. Рубінштейн), як професійну спрямованість (О. Г. Ковальов), як потребу в будь-якому виді діяльності (Н. С. Лейтес, О. Г. Ковальов, А. В. Петровський), інші – як один із виявів соціальної спрямованості особистості (К.К. Платонов).

Р. Кеттел виділяє загальні нахили, які властиві всім людям, й унікальні нахили, які характеризують певну індивідуальність. Він виокремлює нахили за ознакою модальності. Якщо вони спрямовують людину на досягнення певної мети, то їх він називає «динамічними нахилами», якщо вони пов'язані з енергійністю, емоційністю, то – «темпераментними нахилами», якщо вони стосуються ефективності, то – «нахилами-здібностями».

Професійні нахили – це спрямованість індивіда до професійної діяльності, яка внутрішньо мотивована професійним інтересом і визначена здібностями даного індивіда. В той же час професійна спрямованість характеризує сферу потреб та інтересів людини і пов'язана з поведінкою людини по відношенню до професійної праці. Певною мірою можна говорити про професійну спрямованість і в тих випадках, коли людина має намір обрати професію, тобто виходячи з аналізу наукових джерел, можна стверджувати, що професійна спрямованість – це складне психологічне утворення, яке впливає на професійне самовизначення особистості, в якому найбільш повно втілюються її творчі можливості, реалізуються професійні інтереси та нахили, ідеали, духовні потяги та потреби (Л.І. Божович, Л.Л. Кондратьєва, К.К. Платонов та інші).

Професійні інтереси та нахили як психологічні критерії визначають розвиток

професійної спрямованості учнів і, безумовно, впливають не лише на професійне самовизначення особистості, а й на її професійне становлення.

В психологічній літературі прийнято визначати професійне самовизначення або як дію, момент вибору професії, або як етап підготовки до обраної професійної діяльності, який відносять до однієї із стадій професійного становлення особистості (А.М. Кухарчук і А.Б. Ценципер та ін.). Зміст професійного самовизначення «полягає в усвідомленні особистістю себе суб'єктом конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуальних психічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста». Тобто, «професійне самовизначення особистості характеризує сферу самосвідомості людини, точніше кажучи, сферу її професійної самосвідомості, яка пов'язана з динамікою думок самооцінки» [12, с.381].

Проблема активізації учнів у професійному самовизначенні є перш за все проблемою розвитку їх як активних суб'єктів учбової, трудової діяльності і спілкування. Виходячи з такої постановки понять «активізація», «активність», «суб'єкт діяльності», можна запропонувати наступне розуміння активного професійного самовизначення і прояву активності учнів в процесі перетворення ситуації, що складається в цей період їхнього життя. Розглядаючи суб'єктну активність учня спрямовану ним на зміну самого себе з метою підготовки до успішного виконання професійної праці, яку він обирає, слід виділити процеси самопізнання власних індивідуальних особливостей, захоплень та інтересів; самооцінювання, тобто зіставлення отриманого в результаті самопізнання уявлення про необхідний рівень розвитку професійно важливих якостей бажаної професії; саморозвитку, тобто дійсного ставлення учня до самого себе, що базується на уявленні про себе як суб'єкта професійної діяльності. Як активний суб'єкт діяльності, людина не пасивно приймає ситуацію, що склалася, якщо умови заважають реалізації її професійних планів, а прагне ці умови змінити (подолати труднощі при досягненні поставлених цілей, наполягти на своєму рішенні тощо).

У працях П. А. Шавіра зміст професійного самовизначення розкривається як зумовлений симптомокомплексом властивостей особистості. Головний зміст процесу професійного самовизначення, на думку автора, полягає у формуванні спрямування особистості, і тому цей зміст у кожному конкретному випадку буде визначатися провідними мотиваційними комплексами, що притаманні цій особистості, а також пошуками внутрішніх засад для вибору і спрямуваннями на вибір конкретної професії. [13, с.96].

Припускаючи, що спрямування особистості формується під впливом провідних мотивів, П.А. Шавір пропонує класифікацію проблем, які постають перед особистістю у процесі професійного самовизначення. Це, по-перше, проблеми «усвідомлення суспільного сенсу обраного шляху». Сюди він включає суспільну значимість професії, її престижність і творчий характер праці. Друга група проблем пов'язана з усвідомленням особистістю «своїї відповідності

обраній діяльності». Третій тип проблем виникає у зв'язку з необхідністю зіставляти свої бажання з об'єктивними факторами. Запропонована П.А. Шавіром система класифікації психологічних проблем самовизначення, на нашу думку, перспективна. В ній є засади для психологічно обґрунтованого підходу до досліджень процесів самовизначення особистості. П.А. Шавір звертає увагу на внутрішні суперечності у свідомості людини, що обирає професію і, на відміну від більшості авторів, зупиняється на певних внутрішніх проблемах особистості, які мають враховуватись у процесі професійного самовизначення.

В.Ф. Сафін, в залежності від сфери життя особистості, виділяє такі форми і типи самовизначення: конвенціонально-рольове, професійне, сімейне і соціальне. Разом ці форми створюють життєве самовизначення особистості, певним чином вступаючи у зв'язки між собою. З точки зору В.Ф. Сафіна самовизначення включає два аспекти. Перший – це визначення себе стосовно цілей і цінностей, враховуючи вимоги групи, колективу, суспільства, а також свої можливості, здатності, умови середовища. Другий аспект самовизначення – це активність особистості, її свідомо діяльність, спрямована на самоактуалізацію та практичне втілення системи цінностей суб'єкта. Діяльнісний план самовизначення, таким чином, пов'язується з функціонуванням самосвідомості, образу «Я», з процесами самопізнання і саморегуляції та з самореалізацією через діяльність. Отже, самовизначення особистості – це «цілеспрямована всебічна творча поведінка, мета якої – оволодіння сферами життя як системою на основі ідеї, що повністю охоплює суб'єкт і є результатом особистісної переробки і особистісного переживання» [14, с.141]. Головними рушійними силами самовизначення, на думку В.Ф. Сафіна, виступають наявні суперечності між суб'єктивними умовами та можливостями, між бажаним і можливим, між внутрішніми принципами і зовнішніми умовами. Тобто, психологічним механізмом особистісного самовизначення є процес розв'язання цих суперечностей, тобто, з одного боку, узгодження внутрішніх умов, принципів з обраною метою, з іншого – з зовнішніми обставинами і можливостями її реалізації. Результатом цих процесів є сформована програма дій і поведінки. Отже, безумовно, викладені В.Ф. Сафіним аспекти самовизначення потребують вивчення, а ціннісні орієнтації, самоактуалізацію відносять до найважливіших критеріїв психологічної структури професійного становлення особистості.

Даючи загальну оцінку місцю і ролі даного поняття в ході дослідження процесів професійного становлення, відмічені автори підкреслюють: «професійне самовизначення» розглядається, з одного боку як «ядро», найбільш значущий компонент професійного розвитку людини, а з іншого – як критерій одного з етапів професійного становлення особистості.

Висновки. Отже, результати аналізу наукових джерел дозволили констатувати, що проблематика професійного становлення особистості майбутнього фахівця пов'язана з вивченням професійних інтересів і професійної спрямованості, мотивів вибору професії, змісту професійних планів і динаміки професійного самовизначення, класифікації типів особистості з погляду вибору

кар'єри, проблем профпридатності. У професійній підготовці майбутніх фахівців потрібно віддавати перевагу конкретній особистості, ставити на перше місце її інтереси й потреби, бажання молодої людини працювати в певній сфері. Привабливість професійної підготовки для учнів має забезпечуватися передусім формуванням внутрішньої мотивації їхньої діяльності та їх професійного становлення.

Відповідно до вищезазначеного підставою для подальшого теоретичного обґрунтування структурних складових професійного становлення учнівської молоді та їх змістовної характеристики стала концепція професійного становлення особистості Т.В. Кудрявцева, який визначив професійне становлення як довготривалий, динамічний, багатоступеневий процес, що складається з етапів формування професійних намірів; професійного навчання; професійної адаптації; реалізації особистості в праці за фахом, відповідно до яких відбувається професійне самовизначення, розвиток мотиваційно-потребнісної сфери професіонала та формування операційно-технічних елементів професійної діяльності.

Література:

1. Holland J. L., Making vocational choice: A theory of careers. N. Y., 1973. – 69 s.
2. Зеер Э. Ф., Профессиональное становление личности инженера педагога / Э. Ф. Зеер. – Свердловск: Уральский ун-т, 1988. – 116 с.
3. Климов Е. А., Как выбирать профессию: кн. для учащихся ст. классов средней школы / Евгений Александрович Климов. – М.: Просвещение 1984. – 160 с.
4. Климов Е. А., Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. 031000, 031300 / Евгений Александрович Климов. – Ростов-н/Д.: Феникс, 1996. – 509 с.
5. Пряжников Н. С., Личная профессиональная перспектива / Н. С. Пряжников // Школьный психолог. – 2000. – № 16. – С. 12-14.
6. Кудрявцев Т. В., Психология профессионального обучения и воспитания / Тоний Васильевич Кудрявцев. – М.: Педагогика, 1986. – 294 с.
7. Юрьева А. Н., Кризисные ситуации: [монография] / А. Н. Юрьева. – Днепропетровск.: Арт-пресс, 1998. – 164 с.
8. Маслоу А., Самоактуализация // Психология личности: тексты / Александр Маслоу; под. ред. Ю. Б. Гиппенрейтера, А. А. Пузырева. – М., 1982. – С.108-117.
9. Балл Г. О., Психолого-педагогічні засади організації профільної допрофесійної підготовки школярів / Г. О. Балл, П. С. Перепелиця // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – № 5. – С. 49-51.
10. Федоришин Б. О., Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. / Федоришин Борис Олександрович. – К., 1996. – 383 с.
11. Михайлов И. В., Проблема профессиональной зрелости в трудах Д. Е. Сьюпера / И. В. Михайлов // Вопросы психологии. – 1975. – № 5. – С. 110-122.
12. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / [уклад.: С. І. Гончаренко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало та ін.]; за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 381 с.
13. Шавир П. А., Психология профессионального самоопределения в ранней юности: учеб. пособие для спецкурса / Пётр Абрамович Шавир. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
14. Сафин В. Ф., Психология самоопределения личности: учеб. пособие к спецкурсу / Вадим Фатхиевич Сафин. – Свердловск.: Изд-во Свердловского пед. ин-та, 1986. – 141 с.

References:

1. Kolland Dzh. L. (1973). *Vybor professii: teoriya kar'yery. [Haking vocational choice: A theory of careers]* – N. YU. [in USA].
2. Zeer E. F. (1988). *Professionalnoe stanovlenie lichnosti inzhenera pedagoga [Professional development of the personality of an engineer-teacher]* – Sverdlovsk: Uralskiy un-t. [in Russian].
3. Klimov E. A. (1984). *Kak vyibirat professiyu [How to choose a profession]* – M.: Prosveschenie. [in Russian].
4. Klimov E. A. (1996). *Psihologiya professionalnogo samoopredeleniya [Psychology of professional self-determination]* – Rostov-n/D.: Feniks. [in Russian].
5. Pryazhnikov N. S. (2000). *Lichnaya professionalnaya perspektiva [Personal professional perspective]* – M.: Shkolnyiy psiholog. [in Russian].
6. Kudryavtsev T. V. (1986). *Psihologiya professionalnogo obucheniya i vospitaniya [Psychology of vocational training and education]* – M.: Pedagogika. [in Russian].
7. Yureva A. N. (1998). *Krizisnyie situatsii: [Crisis situations]* – Dnepropetrovsk: Art-press. [in Ukraine].
8. Maslou A. (1982). *Samoaktualizatsiya [Self-actualization]* – M.: Prosveschenie. [in Russian].
9. Ball G. O. (1998). *Psihologo-pedagogichni zasady organizatsiyi profilnoyi doprofesynoyi pidgotovki shkolnyariv [Psychological and pedagogical principles of organization of profile pre-professional training of schoolchildren]* – Kiyev: Pedagogika i psihologiya profesynoyi osviti. [in Ukraine].
10. Fedorishin B. O. (1996). *Psihologo-pedagogichni osnovi profesynoyi oriEntatsiyi: [Psychological and pedagogical bases of professional orientation]* – Kiyev. [in Ukraine].
11. Mihaylov I. V. (1975). *Problema professionalnoy zrelosti v trudah D. E. Syupera [The problem of professional maturity in the works of D.E. Super]* – M.: Voprosy psihologii. [in Russian].
12. S. I. Goncharenko, I. A. Zyazyun, N. G. Nichkalo ta In. (2000). *Profesyna osvita: [Vocational education]*. N. G. Nichkalo (Ed.). – K.: Vischa shk. [in Ukraine].
13. Shavir P. A. (1981). *Psihologiya professionalnogo samoopredeleniya v ranney yunosti: [Psychology of professional self-determination in early adolescence]* – M.: Znanie. [in Russian].
14. Safin V. F. (1986). *Psihologiya samoopredeleniya lichnosti: [Psychology of self-determination]* – Sverdlovsk.: Izd-vo Sverdlovskogo ped. in-ta. [in Russian].